GRAMATICA DE BAZĂ A LIMBII ROMÂNE DE ION COTEANU. Sugestii metodologice

DOMNIȚA TOMESCU
Facultatea de Litere
Universitatea „Ovidius" Constanța

1. Apariția în anul 1982 a lucrării *Gramatica de bază a limbii române* de Ion Coteanu corespundea unei duble necesități: filologice, pe de o parte, având în vedere lungul răstimp de la ultima ediție a gramaticii academice (GA 1963) şi didactice, pe de altă parte, ținând seama de raritatea unor lucrări de profil dedicate exclusiv învățământului. Autorul a dat prioritate cerințelor pedagogice, publicând, într-o colecție specializată a unei edituri pentru tineret[1], o gramatică a limbii române, al cărei titlu, reluat mai târziu de alți autori (Dindelegan 2010), introducea un concept privitor la tipologia gramaticilor, diferențiate după metodologia şi finalitatea lor.

Explicat în *Introducere*, într-un stil simplu şi clar, pe care autorul îl consideră şi îl recomandă ca singurul adecvat expunerii didactice, conceptul *gramatică de bază* este definit ca un ansamblu de *reguli pe care le punem în mişcare când spunem orice lucru, cât de simplu pe înțelesul celorlalți, fără de care nu am fi în stare să legăm nici două cuvinte între ele* (Coteanu 1982:7). Asemănată cu un *mecanism ca cel de ceasornice,* declanşat în momentul comunicării, gramatica de bază existentă în mintea vorbitorilor şi a ascultătorilor este deprinsă spontan o dată cu însuşirea limbii materne şi perfecționată ulterior în procesul învățării. Reprezentînd principiile intrinseci de organizare a limbii, ca instrument de comunicare, conceptul *gramatică de bază* poate fi raportat la concepte şi termeni, precum *gramatica imanentă a limbii*, *sistem lingvistic, gramatica interiorizată* sau *competența gramaticală* a vorbitorului (DȘL 2005).

Regulile din gramatica de bază au caracter general, dar se suprapun adesea cu reguli particulare, care trebuie să fie luate în seamă, căci derivă din cele dintâi. Descrierea acestor reguli ale gramaticii de bază a limbii se poate face în diferite modalități, dintre care cele mai importante sunt *înfățişarea schemei prin enumerarea în formă generală şi abstractă a tuturor regulilor* şi prezentarea *uzului, adică a aplicațiilor concrete ale regulilor din schemă, şi a posibilităților folosirii lor*. (Coteanu 1982:8).

De la început, autorul precizează dubla referință a termenului *gramatică de bază* (similar unor termeni străini: *basic grammar, grammmaire de base*), pe de o parte, la *schema regulilor* care asigură funcționarea limbii (sistemul gramatical al limbii) şi, pe

[1] Colecția Sinteze Lyceum, Editura Albatros, Bucureşti.

BDD-V156 © 2014 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 20:51:15 UTC)

de altă parte, la descrierea regulilor în lucrări de gramatică corespunzătoare. Indiferent de modalitatea descrierii, a perspectivei şi a nivelului abordării, sarcina oricărei gramatici este de a înfăţişa unitar, coerent şi corect schema regulilor gramaticale ale limbii.

Preocupat de a stabili locul *gramaticii de bază* în tipologia gramaticilor, Ion Coteanu consideră că aceasta este, inerent, o gramatică *esenţială* sau *fundamentală,* pentru că reprezintă codul regulilor privitoare la forma şi modificările cuvintelor, precum şi la îmbinarea lor în enunţuri, şi, obligatoriu, o gramatică *uzuală* care trebuie să prezinte aplicaţiile reale sau posibile ale acestor reguli. Identificarea celor două modalităţi de descriere a regulilor gramaticale de bază conferă acestei gramatici un caracter deopotrivă *teoretic* şi *aplicativ*.

Din punct de vedere metodologic, *gramatica de bază* are, implicit, un caracter *normativ:* regulile gramaticale nu pot fi disociate de norme, care fixează acele reguli frecvent folosite, acceptate de comunitatea de limbă din care facem parte ca *cele mai reuşite forme de exprimare* (Coteanu 1982: 9). Finalitatea unei asemenea gramatici nu poate fi, decât *didactică*. Realizarea ei la diferite niveluri de receptivitate şcolară (*gramatică elementară, gramatică avansată*), în perspectivă metodică, impune concizie, simplitate şi claritate. *Studiul gramaticii în şcoală nu trebuie împovărat cu toate subtilităţile oferite de un curent lingvistic sau altul, scopul învăţării nefiind teoria gramaticală şi nici terminologiile, adesea foarte complicate, ci limba română ca obiect prin care gândirea se poate perfecţiona şi exprima în formele cele mai eficace* (Coteanu 1982: 9).

2. Structura lucrării lui Ion Coteanu, care pune în aplicare principiile unei gramatici de bază expuse în *Introducere*, are un caracter atipic în raport cu gramaticile anterioare, deşi urmează, în linii generale, succesiunea tradiţională a părţilor de vorbire, tipologia propoziţiilor şi structurarea frazei. După părerea autorului, prioritatea expunerii o constituie uzul şi modul în care structurile gramaticale ale limbii corespund funcţiilor enunţului. Se poate reţine, din această opţiune, ideea posibilităţii restructurării gramaticilor în funcţie de diferite criterii, precum adecvarea, importanţa, frecvenţa, accesibilitatea regulilor etc.

3. Expunerea şi interpretarea unor reguli ale *gramaticii de bază* în lucrarea lui Ion Coteanu oferă o serie de sugestii metodologice pentru gramaticile româneşti. În cele ce urmează vom încerca să susţinem această afirmaţie, prezentând o analiză inspirată de una dintre recomandările acestei gramatici. Este vorba de *recunoaşterea genului după terminaţiile substantivului*, aspect al categoriei genului la substantive care constituie chiar titlul unui subcapitol (5.1.) al gramaticii discutate. Astfel, identificarea genului substantivului şi respectiv, repartizarea substantivelor din limba română în cele trei clase de gen (masculin, feminin, neutru) se poate face după terminaţiile lor de singular. Afirmaţia că *genul se poate recunoaşte şi după unele terminaţii* (Coteanu 1982: 31), ridică problema specificităţii unei terminaţii în marcarea genului. De altfel, din tabelul genurilor după terminaţii (Coteanu 1982: 32), se observă că pot fi considerate specifice

BDD-V156 © 2014 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 20:51:15 UTC)

pentru o valoare de gen numai terminațiile: *-á, -eá, -iá* pentru feminin, *-ó, -ou* pentru neutru, *-iu* (din sufixul *-giu*) pentru masculin. Celelalte terminații, prezente în două clase de gen, masculin şi feminin: *-ă*, masculin şi neutru: *consoană* sau chiar în trei clase de gen: *-e* sunt nespecifice în indicarea genului gramatical.

Marcarea în tabel a unor terminații care apar numai în situații excepționale într-o clasă de gen: terminațiile *-ă, -ie, -o, -ú* la masculine, *-i* la feminine, precum şi o notă care atrage atenția asupra disproporției dintre numărul substantivelor de genul feminin care prezintă terminația *-e* (*peste câteva mii*) şi numărul celor de gen masculin şi neutru cu aceeaşi terminație (care *nu fac împreună mai mult de 40-50 de substantive*) (Coteanu 1982: 33) sugerează necesitatea evaluării specificității de gen a terminațiilor în perspectiva frecvenței şi a reprezentativității lor. De altfel, ca autor al capitolului referitor la exprimarea categoriilor gramaticale ale substantivului (GLR 2005: 78), am susținut ideea posibilității unei identificări paradigmatice a claselor de gen, în paralel cu procedeele sintagmatice (disponibilitatea combinatorie şi acordul impus determinanților sau substitutelor), practicate în gramaticile româneşti tradiționale sau moderne.

4. Lucrarea de față reia analiza categoriei gramaticale a genului substantivelor din limba română într-o nouă perspectivă oferită de evaluarea statistică a exprimării acestei categorii gramaticale. Specificitatea, respectiv, nespecificitatea terminațiilor substantivale în identificarea valorilor de gen poate fi constatată nu doar prin prezența sau absența lor în fiecare clasă de gen sau în mai multe clase de gen. Considerăm că fără a fi exclusive pentru un anumit gen, terminațiile de singular ale substantivelor pot orienta, într-adevăr, prin frecvența lor, încadrarea substantivelor în clasa masculinului, a femininului de gen, dar nu au capacitatea de a indica neechivoc o valoarea de gen a substantivului. O terminație predominantă prin frecvență într-o anumită clasă de gen, precum terminația *-ă* la substantivele feminine, cu o apariție sporadică sau izolată la substantivele masculine, absentă la substantivele neutre, poate fi considerată *(proto)tipică* sau *reprezentativă* pentru genul feminin, respectiv, *atipică, nereprezentativă* pentru genul masculin. Avem în vedere şi posibilitatea unor frecvențe asemănătoare ale unor terminații în două sau mai multe clase de gen, considerate nesemnificative sub aspectul specificității în indicarea genului.

5. Analiza statistică a terminațiilor substantivelor urmăreşte stabilirea mărimii inventarului general al substantivelor comune, a inventarelor fiecărei serii sau clase de gen, frecvența fiecărei terminații în cadrul unei clase de gen, evaluată atât cantitativ, prin ocurența acesteia la un număr dat de substantive, cât şi procentual prin raportare la totalul substantivelor masculine, feminine sau neutre.

Datele statistice pe care le folosim în analiza noastră sunt rezultatul prelucrării cuvintelor-titlu din DEX (1996), în număr de 65.508 unități, care includ un număr de 45.969 de cuvinte cu valoare de substantiv (valoare exclusivă sau coexistentă cu alte valori: adjectiv, adverb etc.), reprezentând 70,17 % din totalul unităților glosate. Repartiția substantivelor în cele trei clase de gen se face, de asemenea, pe baza

BDD-V156 © 2014 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 20:51:15 UTC)

mențiunilor lexicografice privitoare la natura gramaticală a cuvântului-titlu din acelaşi dicționar, având ca rezultat constituirea a trei inventare nominale diferite, ca număr, şi, în bună măsură, disproporționate din punct de vedere cantitativ: genul masculin cuprinde 7.295 de substantive, genul feminin, 26.343 de substantive, iar genul neutru, 12.331 de substantive. Aprecierile procentuale trebuie raportate la aceste cifre, care arată poziția dominantă a femininului în ansamblul genurilor gramaticale din limba română (57,3%), în comparație cu neutrul (26,82%) şi cu masculinul (15,86%).

5.1. In cadrul inventarului substantivelor de gen masculin (7.295 substantive), terminațiile (prezentate în ordine descrescătoare a numărului de substantive la care au fost identificate) se distribuie cantitativ astfel:

a) terminația consonantică se regăseşte la un număr de 6.521 de substantive (87,7%), dominând formal seria masculinelor. Terminațiile consonantice diferă sub raportul ocurenței la un număr mai mare sau mai mic de substantive, aspect care interesează mai ales exprimarea altor categorii gramaticale, de exemplu numărul, ai căror indici morfologici pot altera sau nu consoana finală din forma de bază a substantivului. Le vom prezenta tot în ordine cantitativă descrescătoare:

(-*r*) [2.171 substantive]: *actor, canar* etc.; **(-*n*)** [1.133 substantive]: *motan, neuron* etc.; **(-*t*)** [612 substantive]: *bandit, artist* etc.; **(-*l*)** [485 substantive]: *sobol, vechil* etc.; **(-*c*)** [448 substantive] *berbec, colac* etc.; **(-*ş*)** [399 substantive]: *arcaş, , măceş* etc.; **(-*g*)** [277 substantive]: *covrig, iobag* etc.; **(-*d*)** [160 substantive]: *asteroid, brad* etc.; **(-*s, -x*)** [160 substantive]: *cactus, râs, linx*, *sfinx* etc.; **(-*ț*)** [151 substantive]: *călăreț, terț* etc.; **(-*m*)** [103 substantive]: *atom, pom* etc.; **(-*f*)** [83 substantive]: *bibliograf, pantof* etc.; **(-*p*)** [79 substantive]: *crap, filantrop* etc.; **(-*b*)** [62 substantive] *corb, orb* etc.; **(-*z*)** [62 substantive]: *bulz, chinez* etc.; **(-*v*) [**46 substantive]: *sportiv, zugrav* etc.; **(-*h*) [**44 substantive]: *ceh, ierarh* etc.; (***consoană palatalizată***) [42 substantive]: *genunchi, muşchi* etc.; **(-*j*) [**4 substantive]: *ghiuj, paj* etc.

b) Terminațiile vocalice se înregistrează la un număr de 455 de substan- tive (8,46%), distribuindu-se astfel:

(-*e*) [151 substantive]: *dinte, frate* etc.; **(-*u*)** [140 substantive]: *membru, codru* etc.; **(-*ă*)** [66 substantive]: *agă, popă* etc.; **(-*a*)** [40 substantive]: *boa, lama* etc.; **(-*i*)** [30 substantive]: *colibri, kiwi* etc.; **(-*o*)** [3 substantive]: *picolo, gigolo etc.* Unele dintre terminațiile vocalice se încadrează în structura unor diftongi ascendenți: **(-*ie*)** [19 substantive]: *septembrie, tataie* etc.; **(-*ia*)** [3 substantive]: *paria, sequoia* etc.; **(-*iu*)** [3 substantive]: *uliu* etc.;

c) Terminațiile semivocalice, încadrate în diftongi descendenți sunt reperate la un număr de 319 substantive (4,27%), cu următoarele ocurențe:

(-*i semivocalic*) [226 substantive]: *crai, ardei, strigoi, brădui* etc.; **(-*u semivocalic*)** [93 substantive]: *flăcău, ateu, bou etc.*

5.2. În inventarul substantivelor feminine (26.343 de substantive), terminațiile sunt repartizate după cum urmează:

BDD-V156 © 2014 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 20:51:15 UTC)

a) Terminațiile vocalice, predominante în seria feminină, sunt reperate la un număr de 26.342 de substantive (99,99%), cu următoarele ocurențe:

(-*ă*) [12.480 substantive]: *fată, casă* etc.; **(-*e*)** [8.365 substantive]: *vulpe, culme* etc.; **(-*á, a*)** [250 substantive]: *cazmá, basmá, cola* etc.; **(-*i*)** [3 substantive] : *zi, miazăzi, tanti* etc., cu varianta sa **(-*i* scurt)** [4 substantive]: *luni, vineri* etc.

În structura unor diftongi ascendenți, unele terminații vocalice prezintă următoarea distribuție:

(-*ie*) [4.939 substantive]: *cheie, scânteie* etc.; **(-*eá*)** [248 substantive]: *acadea, vergea* etc.; **(-*iá*)** [53 substantive]: *nuia, raia* etc.

b) Terminațiile semivocalice, cuprinse în structura unui diftong descendent, sunt reprezentate în seria feminină izolat: **(-*i semivocalic*)** [1 substantiv]: *joi*, reprezentând 0,01%.

5.3. Substantivele de gen neutru (12.331 substantive) includ în inventar următoarele terminații, a căror distribuție cantitativă se prezintă astfel:

a) Terminația consonantică este cel mai bine reprezentată numeric în clasa neutrelor (10.763 substantive) (87,28 %), distribuindu-se diferit după cum urmează:

(-*t*) [2.553 substantive]: *abonament, chiot* etc.; **(-*r*)** [1.653 substantive]: *ajutor, caracter* etc.; **(-*m*)** [1.443 substantive]: *gram, ram* etc.; **(-*n*)** [1.075 substantive]: *buzdugan, manechin* etc.; **(-*l*)** [724 substantive]: *animal, duel* etc.; **(-*c*)** [675 substantive]: *hamac, sfeşnic* etc.; **(-*s, -cs/x*)** [564 substantive]: *abis, fus, sufix* etc.; **(-*j*)** [409 substantive]: *atelaj, gaj* etc.; ***(-ş)*** [369 substantive]: *afiş, seceriş* etc.; **(-*ț*)** [277 substantive]: *băț, hăț* etc.; **(-*g*)** [225 substantive]: *amurg, ciomag* etc.; **(-*p*)** [225 substantive]: *dulap, horoscop* etc.; **(-*f*)** [205 substantive]: *cinematograf, golf* etc.; **(-*z*)** [129 substantive]: *abuz, autobuz* etc.; **(-*v*)** [94 substantive]: *ceaslov, tiv* etc.; **(-*b*)** [72 substantive]: *ciob, glob* etc.; **(-*h*)** [39 substantive]: *acrostih, crah* etc.; (***consoană palatalizată***) [32 substantive]: *şfichi, unghi* etc.

b) Terminațiile vocalice se înregistrează la un număr de 1.282 substantive (10,39 %), distribuindu-se astfel:

(-*u, -ú*) [482 substantive]: *teatru, atú* etc.; **(-*i*)** [136 substantive]: *alibi, gri* etc.; **(-*o, -ó*)** [135 substantive]: *zero, apropó* etc.; **(-*e, -é*)** [120 substantive]: *codice, filé* etc.; **(-*á*)** [6 substantive]: *cinemá, grená* etc. Terminațiile vocalice se pot încadra în structura diftongilor ascendenți: **(-*iu*)** [402 substantive]: *domeniu, consiliu* etc., **(-*oá*)** [1 substantiv]: *anşoa* etc.

c) Terminațiile semivocalice, încadrate în diftongi descendenți, caracterizează un număr de 286 de substantive (2,32 %), repartizându-se astfel:

(-*i semivocalic*) [193 substantive]: *alai, curmei, butoi, cucui* etc.; **(-*u semivocalic*)** [93 substantive] *: flăcău, ateu, bou* etc.

BDD-V156 © 2014 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 20:51:15 UTC)

6. Analizând datele statistice prezentate mai sus, putem constata următoarele:

a) Substantivul comun, proptotip al substantivului, reprezintă clasa lexico-gramaticală cea mai numeroasă a sistemului gramatical al limbii române, reprezentând 70,17 % din inventarul lexical selectat.

b) Substantivele comune se distribuie în trei subclase/ serii de gen, diferite sub raport cantitativ. Genul feminin, reprezentând o jumătate din inventarul total al substantivelor (50,3%), ocupă o poziție dominantă față de celelalte două valori de gen, având un inventar aproape dublu față de cel al genului neutru (26,82%) şi triplu față de cel al masculinului (15,86%). Substantivele feminine alcătuiesc nu numai cea mai numeroasă serie de gen, ci şi cea mai bine marcată.

c) Terminațiile substantivale identificate în diferite subclase/ serii de gen sunt de trei tipuri: consonatice, vocalice şi semivocalice (incluse în structura unor diftongi descendenți) cu pondere diferită în fiecare subclasă/ serie. La substantivele masculine, predomină terminațiile consonatice (87,7%) față de terminațiile vocalice (8,46 %) şi cele semivocalice (4,27%). Substantivele feminine, dimpotrivă, prezintă aproape exclusiv terminații vocalice (99,99%), terminația semivocalică cu o singură apariție izolată fiind o excepție (0,01%). Terminațiile consonatice sunt absente din tabloul terminațiilor substantivelor feminine. Substantivele neutre se aseamănă cu substantivele masculine prin poziția dominantă a terminațiilor consonantice (87,28%), cu o pondere foarte apropiată de cea a aceluiaşi tip de terminații la masculine (87,7%). La neutre, terminațiile vocalice şi cele semivovalice se situează pe o poziție mai slabă, înregistrând procente (10,39%, respectiv, 2,32%), asemănătoare cu cele înregistrate de acelaşi terminații la substantivele masculine (8,46%), respectiv (4,27%).

d) Potrivit ocurențelor înregistrate, terminațiile substantivelor din fiecare clasă/serie de gen pot fi *exclusive*, cu un grad înalt de specificitate, *tipice* sau *reprezentative* cu un grad mediu de specificitate şi *atipice* sau *nereprezentative*, cu un grad redus de specificitate.

e) Terminațiile *exclusive* se înregistrează numai la substantivele feminine: **(-*á*)** [250 de ocurențe], **(-*eá*)** [248 ocurențe]; **(-*iá*)** [53 ocurențe]: *nuia, raia* etc.

f) Pot fi considerate *tipice* sau *reprezentative* terminațiile care înregistrează un număr mare de ocurențe, prin care ocupă ranguri de frecvență semnificative într-o clasă de gen: la substantivele feminine: **(-*ă*)** [12.480 substantive], **(-*e*)** [8.365 substantive] din seria terminațiilor vocalice.

g) Nu pot fi considerate *tipice* sau *reprezentative* terminațiile care înregistrează frecvențe ridicate în două clase de gen, pierzându-şi astfel caracterul distinctiv: la substantivele masculine: **(-*r*) [**2.171 substantive], **(-*n*) [**1.133 substantive; **(-*t*) [**612 substantive], la substantivele neutre: **(-*r*)** [1.653 substantive], **(-*n*)** [1.075 substantive], **(-*t*)** [2.553 substantive], **(-*m*)** [1.443 substantive], deşi reprezintă primele ranguri de frecvență în seria terminațiilor consonantice.

h) Terminațiile *atipice* sau *nereprezentative* sunt cele care înregistrează frecvențe reduse în fiecare clasă de gen: **(-*ă*)** [66 substantive], **(-*a*)** [40 substantive], **(-*i*)** [30 substantive] la masculine, **(-*á*)** [6 substantive] la neutre, sau cele care apar sporadic

BDD-V156 © 2014 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 20:51:15 UTC)

ori izolat într-o clasă de gen: la masculine, **(*-ia*)** [3 substantive], **(*-iu*)** [3 substantive] la masculine; **(*-i*)** [3 substantive] **(*-i semivocalic*)** [1 substantiv] la feminine; **(*-oá*)** [1 substantiv]: *anşoa* la neutre.

i) Analiza statistică a claselor de gen, stabilirea particularităților terminațiilor substantivelor masculine, feminine şi neutre în perspectiva cantității şi a frecvenței formează baza abordării organizate a celorlate categorii gramaticale nominale: numărul, cazul, determinarea.

BIBLIOGRAFIE

Bidu-Vrănceanu, Cristina Călăraşu, Liliana Ionescu Ruxăndoiu, Mihaela Mancaş, Gabriela Pană Dindelegan, 2001, *Dicționar de ştiințe ale limbii,* Bucureşti, Nemira.

Coteanu, Ion, 1982, *Gramatica de bază a limbii române,* Bucureşti, Editura Albatros.

DEX, 1996 = *Dicționarul explicativ al limbii române*, Bucureşti, Univers Enciclopedic.

GA = Graur, Al., Mioara Avram, Laura Vasiliu (coord.), 1966, *Gramatica limbii române*, I-II, ed. a II-a, Bucureşti, Editura Academiei R. S. România.

GBLR = Dindelegan, Gabriela (coord.), 2010, *Gramatica de bază a limbii române*, Bucureşti, Univers Enciclopedic Gold.

GLR = Pană Dindelegan, Gabriela (coord.), 2005, *Gramatica limbii române*, I, *Cuvântul*, Bucureşti, Editura Academiei Române.

BDD-V156 © 2014 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 20:51:15 UTC)